

«БАХТІЯР-НАМЕ» В ІСТОРІЇ ПЕРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

«Бахтіяр-наме», або ж «Бахтіярова книга», відоме іще як «Оповіді десяти візирів». Жанр оповідей візирів, коли так можна сказати, доволі популярний на Сході: в різних літературах, зокрема індійській, перській, арабській, існує багато версій подібних оповідань, об'єднаних одним спільним рамковим сюжетом. Насамперед слід назвати книгу «Сіндбад-наме», написану у XII ст. представником персомовної прози Середньої Азії Мохаммедом ас-Загірі Самарканді, витоки якої вчені добачають у давньоіндійських джерелах, а саме у моралізаторських і дидактичних творах. Існують дві арабські літературні версії «Семи візирів», «Розповідь про царевича та сімох візирів» зі знаменитої «Книги тисячі і одної ночі», а також безліч історій про мудрих радників у народній літературі, щедро розсипаних по рукописних збірниках. Якщо «Сіндбад-наме» присвячене темі жіночої підступності й зрадливості — темі, широко розробленій в давньоіндійській і перській літературах, то «Бахтіяр-наме» опиняється вже у розряді творів про шкоду покvapливих рішень — творів, написаних задля повчання правителям.

Існує літературний варіант «Бахтіяр-наме» Дакаїкі, написаний на поч. XIII ст. (доводять дослідники, не пізніше 1211 року) як наслідування «Сіндбад-наме» ас-Самарканді, що породив багато фольклорних версій, які розглядають у контексті перської народної літератури. Проте ім'я Дакаїкі мало відоме в історії літератури. Його твір написаний складною мовою, що загалом характерно для перської середньовічної прози. Звичайно, у такому вигляді «Бахтіяр-наме» Дакаїкі не змогла собі здобути широкої популярності (через велемовний стиль, пишну і складну метафорику, часом важко зрозумілу для простого читача), що призвело, по суті, до забуття самого автора — про Дакаїкі важко знайти докладніші відомості в середньовічних антологіях-тазкіре чи в сучасніших історіях літератури (приміром, у фундаментальних *«Dějinnach perské a tádžické literatury»* за ред. академіка Яна Рипки (Praha, 1956).

Пропонована «Бахтіяр-наме» належить перу анонімного автора, і запозичена вона з відомого рукопису кінця XVII ст. (коли точніше, 1687 року), переписаного в Індії (шифр В 256 Санкт-Петербурзької бібліотеки Рос. НАН).

Народна версія відрізняється від літературного прототипу перш за все простотою стилю, відсутністю пишної метафорики і рясних віршових вставок; за мовою вона наближається до таких відомих творів, як новоперська «Туті-наме», що «деякими своїми мотивами проникає до іранської народної творчості. «Туті-наме» і «Бахтіяр-наме» справедливо розглядають у спільному зв'язку, оскільки згадані книги мають витоки у давньоіндійській моралізаторській та дидактичній літературах, особливо ж не викликає сумнівів «Туті-наме» як переробка (точніше, вибір) із давньоіндійської «Шукасапаті», доповнена іранськими мотивами.

За композицією і за типом розвитку сюжету згадані твори становлять собою зразки обрамленого (або ж рамкового) оповідання, а точніше, збірки оповідань, об'єднаних спільною оповіддю або ж провідною ідеєю. Ця рамковість давала змогу об'єднувати і цілком відмінні, різнотипні оповідання. Службова заданість зв'язуючого оповідання часто вела до того, що роль головного героя зводилась до мінімуму, а то й зовсім про нього не згадувалось, як це маємо в одному з фольклорних творів про вченого-вихователя Сіндбада, іменем якого названо всю повість. Та й «Бахтіяр-наме» можна назвати «Бахтіяровою книгою» з великою натяжкою, оскільки розповідь про пригоди самого Бахтіяра включена лишень в одне обрамлююче оповідання і вирішальної ролі у книзі не відіграє, таким чином задекларована назва не відбиває зовсім суті твору.

«Бахтіяр-наме» — книга наскрізь дидактична, і це зайвий раз свідчить про її давність та зв'язок із давніми індійською та перською (в її середньовічний, так званий пеглевійський період) літературами. І якщо вже в «Туті-наме» дидактичний елемент — швидше данина традиції, аніж реальна мета книги (мудрий папуга утримує своїми оповідками жінку від гріхопадіння), то пізніші рамкові твори геть позбавлені моралізаторства, і оповідки розповідаються без наперед визначеної мети, щоб лише розважити читача, а то й просто згаяти час. При всій заданості «Бахтіяр-наме» у ній не всі оповідки підпорядковані темі «шкідливості поспіху», — тут і оповідка про купця, від якого відвернулася доля, та про завидників; не змогли автори оминати й «класичної» теми жіночої підступності та зрадливості, хоча при ближчому розгляді перед нами постає не зрадливиця, а вірна жінка і любляча мати, яка вдалася до хитрощів затим лишень, аби побачитись із рідним сином.

В душі вченості того часу і літературні, і народні варіанти рясно приправлені коранічними цитатами, завжди влучно дібраними до потрібного місця, що свідчить про добре знання тексту Святого Письма, так само як і про високу художню майстерність авторів. Попри відмінність стилів літературних і народних варіантів послідовно розміщених вставних оповідань, вражає схожість у всіх творах коранічних цитувань (приміром, «Хто ві-

Потому шах відімкнув двері скарбниці, зібрав доньці посаг, дав їй у дорогу рабинь, гулямів і з тим посланцем виправив до Алану. Коли падишах Алану почув, що приїздить Абу Таммам із нареченою, він велів бити у тулумбаси, а еміри та інші стовпи поспільства благословляли його. Радів падишах не знати як, а візири з досади замалим не померли — так їм гірко було. Сказати коротко, падишах аж на кілька гонів виїхав за місто, щоб стрічати дівчину; от її з великою пишнотою ввели до міста і звінчали з падишахом. Три дні й три ночі гуляли весілля, бенкетували, а потім повели молодих спати. Коли гляне падишах на дівчину, дивиться — аж краса її іще краща, аніж про неї розказували. Він велів тоді відімкнути двері скарбниці й на радощах роздав силу золота й усякого добра, а Абу Таммама обійняв щиро, дав йому грошей, наділив дорогим халатом, звів його в іще вищий стан, і любов його побільшала до Абу Таммама чи не в тисячу разів. А ті візири тільки дивом дивували, як то він вернувся живий-здоровий. «Ми ж собі гадали, посилаючи його по наречену, що це буде йому погибеллю, — казали вони собі, — а оте посилення, диви, вийшло йому на добре. Отеперечки нам треба знов гарненько поміркувати, як би то його згальбити та щоб його із нашого міста протурили». Отак думали вони, гадали, аж урешті й надумались: «У падишаха, — сказали, — є двійко хлоп'ят, що день і ніч йому послуговують, а перед сном розтирають йому ноги. Ми їх підкупимо золотом та намовимо, аби говорили між собою, та так, щоб почув падишах: «Абу Таммам — невдячна личина, він відплатив нашому падишахові злом за його добрість. Коли б туркестанка, — каже він, — не була закохана в мене, вона б ізроду в цей край не приїхала». Як почує падишах їхню розмову, то й стане їх допитуватись, а там, диви, й прожене Абу Таммама в три вирви».

Як порішили візири, так же й зробили: дали тим хлоп'ятам тисячу рупій, додали до того ще й тисячу золотих динарів.

— Ми, — казали їм, — маємо до вас одне діло; ми навчимо вас, які слова треба казати, коли падишах засинатиме та вже гаразд очі стулить; так ви одне одному й розкажете пошепки, що оце ми вам зараз розкажемо.

Та й навчили їх, як треба казати. А хлоп'ята й згодились, понадившись на ті гроші. Як надійшла ніч, вони, заведеним звичаєм, заходились розтирати падишахові ноги, і той став поволі засинати; от вони й почали, як було їх навчено, між собою говорити. А падишах крізь сон усе й чув; уставши, він відіслав хлопців геть, а тоді велів погукати Абу Таммама.

— Ти мені як батько рідний, — сказав він Абу Таммамові. — Порадь же мені, будь ласкав, в одній справі.

— Чом і не порадити, — відмовляв Абу Таммам. — Кажі, якої поради від мене треба?

Падишах тоді йому й мовить:

— Коли пан своєму слугі робить безмірну ласку, виказує милість і честь, вивищує його над іншими слугами, коли довіряє йому, як самому собі, а той слуга віддає панові чорною невдячністю, чинить віроломство супроти нього, яка відплата йому має бути?

— Убити його — он яка відплата, — відмовляв Абу Таммам.

Коли падишах почув таку відповідь, він у гніві вихопив кинджал і перерізав Абу Таммамові горло. Далі велів укинути його тіло у яму й кілька днів із досади не пускав нікого до себе на очі, а візири як побачили, що вийшло по-їхньому, не могли ніяк навітшатись. Падишах же мов сам не свій сидів у палаці, ні їжа не йшла йому на душу, ні сон йому не брався. «Чи я по праву убив Абу Таммама, чи, може, погубив безневинного чоловіка?» — гадав він собі. Сталось так, що ті хлоп'ята проходили біля дверей його покоїв і спорились між собою.

— Це я більше од тебе заробив, — казав один.

— Ні, це я перший почав говорити, — відказував йому другий.

Почувши їхню розмову, аж нестямився падишах. Він прикликав до себе хлоп'ят і сказав:

— Правду кажіть — хто вас на те діло підмовив?

Ті й розповіли йому все, як було, по правді. Падишах тоді велів схопити візирів і повісити їх. Ото зараз і повісили нечестивців на дорожньому перехресті, добро їхнє забрали до скарбниці, хлоп'ят також за його велінням скарали смертю, відрубавши їм голови. Дуже вже шкодував потому падишах, гірко плакав, та, як звісно, сльозами лихові не зарадиш, — що сталося, того вже не вернеш.

— Оттак-то завидники доп'яли свого, — закінчив розповідь Бахтіяр, — перевели зо світу в Бога винну душу. Коли б падишах не поспішав убивати Абу Таммама, то й не каюся б потім гірко, і добрий чоловік іще б пожив на білому світі. Коли усе ж падишах, не приведи Господи, велить мене вбити, то жалкуватиме, бо якогось таки дня моя безневинність і стане усім очевидячки.

Падишах велів тоді відвести Бахтіяра назад у холодну.

А на десятий день до падишаха приходять десятий візир і каже:

— Оцей каторжний син рятує свою шкуру — хитрими вигадками відтягує годину своєї смерті, а падишах, не вважаючи на тяжкий його прогріх, через своє добре серце і жаліє негідника.

Тоді візир приступив до дверей гарему й через них став говорити з падишахиною.

— Тобі не кривдно слухати, що люди язиками плещуть, чи не вадить тобі носити на собі тавро наклепу? Чому ж не накажеш падишахові убити цього харцизяку, щоб збутись неслави?

— Через віщо зволікають з убивством цього негідного юнака? — відмовляла падишахиня. — Немає вже в мене сили й моготи зносити людські

ПРО МАНСУРА БАГДАДСЬКОГО І ЗНАЙДЕНИЙ СКАРБ

- С. 89. *Мутасім-халіф* — аль-Мутасім (роки правління 833–842) — дев'ятий халіф із династії Аббасидів.
- С. 90. «...законам відміненим та відмінюючим...» — йдеться про аїяти (вірші Корану), які суперечать одні одним, і, згідно з теорією мусульманського права, такі суперечливі вірші поділяють на ті, які відкидають, і ті, які відкинуті наступними.
- С. 91. *Аййюб* — коранічний персонаж, пророк, що відповідає біблійному Йову. Аби пересвідчитись, який Аййюб твердий у вірі в нього, Аллах наслав на нещасного такі болячки, що той змушений був відцуратися людей і жити самотою, на відлюдді. Здаючись на його благання, Джабраїл велів йому тупнути ногою, і на тому місці одразу ж з'явилося джерело, що вигоїло його рани.
- С. 92. *Тамбур, руд* — струнні музичні інструменти.
- Шам* — стародавня арабська назва Сирії.
- Мосул* — місто на півночі Іраку, частково в Іракському Курдистані.
- Дамаск* — головне місто візантійської провінції Сирії, 635 року захоплене арабами; столиця Омейядського халіфату (661–750).
- С. 93. *Рамалла* — місто в Палестині, на західному березі ріки Йордан.
- С. 94. *Мурини-зангійці* — див прим. до Зангібар.
- С. 98. «*Присягаю на тліноці Посланця...*» — мається на увазі Мохаммед (бл. 570–632) із роду гашем, засновник ісламу, за уявленнями мусульман — пророк Аллаха та його посланець, через якого був переданий людям текст Корану.
- С. 100. *Ірем Багатоколонний* — у перській літературі та фольклорі символ прекрасних квітучих садів. «Багатоколонний Ірем» (араб. ірам зат аль-імад) — комплекс споруд, що буцімто існував у Північній Аравії і знищений, згідно Корану, Аллахом. Це місто народу Ад. Згідно з переказом, цар Шаддад ібн Ад, що запишався своєю величию, побудував його із коштовних каменів, золота й срібла поблизу Адена як наслідування раю, не послухавшись Аллахового посланця Худа. Як покару за гріх гордині Аллах наслав бурю; вона зруйнувала місто і вкрила його пісками, проте воно інколи з'являється мандрівникам у пустелі. Зауважено схожість опису Ірема з образом Нового Єрусалима (Апокаліпсис, 21: 10-27).

ПРО ДОНЬКУ КАШМІРСЬКОГО ПРАВИТЕЛЯ, ФАРРУХШАХА ТА ФАРРУХРУЗА

- С. 102. *Шіраз* — головне місто історичної області Фарс.
- Фарс* — найдавніша культурна область на півдні Ірану (головне місто — Шіраз), назву якої поширювали іноді на весь Іран. Хоча сам Шіраз виник порівняно недавно, у VIII ст., за арабів, у Фарсі процвітали колись такі міста, як Персеполь, столиця давньперської династії Ахеменідів, а також Істахр, одне з головних міст за Сасанідів.

ЗМІСТ

«Бахтіяр-наме» в історії перської літератури. <i>Р. Гамада</i>	5
Бахтіяр-наме	9
Наср-Айяр.	82
Історія про Мансура Багдадського і знайдений скарб	89
Про доньку кашмірського правителя, Фаррухшаха та Фаррухруза	102
Примітки	121